

Міхаіл Кобрын
(Карчы, Баранавіцкі раён)

Беларускі нацыянальны рух: 1917-1921 гг.

I. Беларусь на дэмакратычным этапе рэвалюцыі (сакавік — красавік 1917 года)

Першая сусветная вайна абвастрыла да крайнасці ўсе праблемы і супярэчнасці, якія складваліся ў Расіі на працягу стагоддзяў. Усе галіны эканомікі, сацыяльна-палітычную сферу ахапіў татальны крызіс, які ў лютым 1917 года набыў велізарныя маштабы. Рэвалюцыя пачалася нечакана. Найбольшым дасягненнем рэвалюцыі з'явілася ліквідацыя царскага самадзяржаўя і знішчэнне манархіі. Гэта павінна было даць шлях для правядзення рэвалюцыйна-дэмакратычных пераўтварэнняў ва ўсіх галінах жыцця краіны. Але для гэтага патрэбна было вырашыць глабальныя праблемы, якія не вырашаліся многія стагоддзі — сістэма ўлады, аграрнае і нацыянальнае пытанне.

Расійская імперыя на працягу сваёй гісторыі складвалася як многанацыянальная дзяржава: у краіне жыло звыш 100 этнасаў, якія былі вельмі рознымі па ўзроўню развіцця сацыяльна-эканамічных адносін і культур. Сярод іх выдзяляўся найбольш развіты ў прамысловых адносінах „вялікарускі цэнтр” і многанацыянальныя рэгіёны, вялікі працэнт якіх складалі так называемыя „ўскраіны”, якія былі адсталыя ў прамысловым, сельскагаспадарчым, культурным развіцці і па меры росту нацыянальнага самасумлення выклікалі памкненні да аддзялення ад цэнтра.

Этнаграфічная тэрыторыя Беларусі знаходзілася ў розных губернях Расіі — Мінскай, Віцебскай, Магілёўскай, Гродзенскай, Віленскай, Ковенскай, Смаленскай, Чарнігаўскай і Сувалкаўскай. Усяго на адзначанай тэрыторыі, згодна пералісу насельніцтва 1897 года, кампактна пражывала 5 мільёнаў 710 тысяч беларусаў. Акрамя іх тут жылі рускія, палякі, украінцы, яўрэі, літоўцы, латышы¹.

У адносінах да Беларусі не існавала спецыяльных законаў, якія вы-

¹ *Нарысы гісторыі Беларусі*, Мінск 1994, с. 332.

дзялялі б яе як нацыянальны рэгіён, які б знаходзіўся на асобным адміністрацыйна-прававым становішчы. Гэта адмоўна адбівалася на разуменні беларускім народам уласнага адзінства. Працэс фарміравання беларускай нацыі ў першай трэці XX стагоддзя не быў завершаны. Беларуская алігархія, якая павінна была ўзначаліць гэты працэс і давесці справу да стварэння ўласнай дзяржаўнасці знаходзілася ў стадыі стагнаўлення. Асноўны капітал краю — зямельны, прамысловы, гандлёвы — знаходзіўся не ў яе руках, а ва ўласнасці яўрэйскіх, рускіх і польскіх прамыслоўцаў, землеўласнікаў, банкіраў. Яна ў значнай меры паланізаваная і русіфікаваная, расколатая па веравызнанню не ўсведамляла свайго адзінства, ваража адносілася да развіцця сваёй мовы і культуры. Кансалідуючыя працэсы беларускай нацыі не падмацоўваліся аб'яднаннем у межах нацыянальнай дзяржавы.

Эліты нярускіх народаў Расійскай імперыі спадзяваліся атрымаць свабоду сваім народам і вылучалі патрабаванні аб выхадзе са складу дзяржавы. Часовы ўрад, паказваючы свае памкненні да дэмакратычнасці, улічваючы неабходнасць тэрміновага вырашэння нацыянальнага пытання, у сваёй першай дэкларацыі ад 3 сакавіка 1917 года абвясціў ураўнаванне ў правах незалежна ад саслоўнай, рэлігійнай і нацыянальнай прыналежнасці². Дазвалялася ўжываць нацыянальную мову ў прыватных арганізацыях і навучальных установах, хаця руская мова захавала статус дзяржаўнай. Устанаўленне роўнасці перад законам грамадзян розных нацыянальнасцей не забяспечвала аўтаматычна групавыя правы нацыянальных супольніцтваў. Дзяржаўна-прававыя акты, прынятыя Часовым урадам і Петраградскім саветам дэпутатаў не закраналі большасці праблем дзяржаўна-палітычнага статусу шматлікіх народаў краіны. У той жа час Петраградскі савет рабочых і салдацкіх дэпутатаў 14 сакавіка 1917 года выступіў са зваротам к польскаму народу, дзе заявіў, што „Польшча мае права быць поўнасьцю незалежнай у дзяржаўна-міжнародных адносінах”³. 16 сакавіка 1917 года са сваім зваротам да польскага народа звярнуўся Часовы ўрад, які згадзіўся прызнаць незалежнасць Польшчы пры ўмове ўстанаўлення яе межаў з санкцыі Усерасійскага Устаноўчага Сходу і ўступлення яе ў ваенны саюз з Расіяй. У адказ Варшаўская Часовая дзяржаўная рада выказала прэтэнзію на „тэрыторыю, якая знаходзіцца паміж этнаграфічнай Польшчай і Расіяй, здаўна звязанай лёсам Польшчы”⁴. Такім чынам, ужо на стадыі канстытуіравання польскай дзяржавы бела-

² *Революционное движение в России после свержения самодержавия: Документы и материалы*, Москва 1957, с. 28.

³ „Известия Петроградского Совета рабочих и солдатских депутатов”, 1917, 15 марта.

⁴ *Документы и материалы по истории советско-польских отношений*, т. 1, Москва 1963, с. 84.

рускія землі сталі аб'ектам прэтэнзій як суб'екта міжнароднага права.

Аслабленне цэнтралізаванай агульнарасійскай улады, анархія стварылі спрыяльныя ўмовы для арганізацыйнага афармлення нацыянальных рухаў Расіі. Часовы ўрад быў непаслядоўны ў сваёй нацыянальнай палітыцы, прымаючы мноства заяў, дэкларацый, пастановаў і не праводзячы іх у жыццё. Гэта прывяло да таго, што на працягу сакавіка 1917 года на Украіне, у Прыбалтыцы, Паволжы, Сібіры, Сярэдняй Азіі хутка ўтвораныя разнастайныя нацыянальныя ўстановы і арганізацыі распрацоўвалі ўласныя праекты дзяржаваўтварэння на аснове роўнасці і суверенітэту народаў. У авангардзе нацыянальных рухаў ішла, вядома, Украіна. З 1916 года тут існавалі ўласныя палітычныя партыі — украінскія эсэры, сацыял-дэмакраты, федэралісты, якія ў сакавіку 1917 года сфарміравалі свой каардынуючы орган — Украінскую Цэнтральную Раду. Яна выказалася за пераўтварэнне Расійскай імперыі ў дэмакратычную федэратыўную рэспубліку, дзе кожны народ павінен мець права на нацыянальна-тэрытарыяльную аўтаномію. У склад будучай украінскай аўтаноміі УЦР уключыла памежныя беларускія паветы, дзе кампактна пражывала беларускае і ўкраінскае насельніцтва і дзе ўкраінцы не складалі большасці. Створаны ў сакавіку 1917 года ў Петраградзе, так як тэрыторыя Літвы была акупіравана Германіяй, Літоўскі нацыянальны савет, куды ўваходзілі бежанцы з літоўскіх зямель, выказаўся за стварэнне літоўскай нацыянальна-тэрытарыяльнай аўтаноміі, уключаючы ў яе паветы беларускія губерні, хоць літоўскае насельніцтва там складала меншасць. Таксама прэтэнзіі на беларускія землі выказвалі і прадстаўнікі латышскага нацыянальнага руху⁵.

Гэтыя працэсы на суседніх землях з Беларуссю напрамую закраналі нацыянальныя інтарэсы беларусаў, патрабуючы неадкладна і дастойна адказаць суседзям. Адказаць мог толькі арганізаваны беларускі нацыянальны рух, які мог паставіць мэтай сваёй барацьбы стварэнне ўласнай дзяржаўнасці.

Аднак для сапраўднага адраджэння і аднаўлення беларускага руху ў тых маштабах і памерах, у якіх ён быў у пачатку XX стагоддзя, у гэты час былі непераадольнай перашкодай аб'ектыўныя фактары: ваеннае становішча на Беларусі, якое прывяло да змены складу насельніцтва, запаволенасць фарміравання беларускай нацыі, слабая самасвядомасць беларускай інтэлігенцыі. Гэтыя фактары замаруджвалі працэс самасцвярджэння беларусаў.

З 1915 года на акупіраваных Германіяй заходнебеларускіх землях з дазволу германскіх улад дзейнічалі нацыянальныя камітэты і арганізацыі. У якасці каардынуючага органа дзейнічаў Віленскі Беларускі ка-

⁵ *Революционное движение в России...*, с. 22.

мітэт. Яго кіраўнік Антон Луцкевіч 14 сакавіка 1917 года напісаў ліст германскаму кайзеру Вільгельму II, у якім адваргаў прэтэнзіі Варшаўскай Дзяржаўнай Рады на беларускія землі і ў гэтым пасланні прасіў у яго дапамогі. Ён настойліва адстойваў ідэю стварэння літоўска-беларускай дзяржавы, як правобраз існаваўшага ў мінулым ВКЛ, адзначаючы, што большасць насельніцтва Літвы і Беларусі імкнуцца да незалежнасці. На свой заклік А. Луцкевіч адказу не атрымаў⁶. Ва Усходняй Беларусі ва ўмовах ваеннага становішча дзейнічала толькі адна дабрачынная арганізацыя, якая выконвала сацыяльна-эканамічную і культурную работу. Гэта быў Мінскі адзел Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны. Актывісты беларускага нацыянальнага руху, якія стаялі ў яго вытокаў (Янка Купала, Якуб Колас, Вацлаў Іваноўскі, Іван Краскоўскі, Максім Гарэцкі) апынуліся за межамі Беларусі — у Расіі, Украіне, на франтах руска-германскага фронту. Сярод беларусаў-бежанцаў у Цэнтральнай Расіі, якіх было каля 1 млн. 500 тыс. чалавек⁷, былі нешматлікія беларускія арганізацыі, створаныя дзеля дабрачыннай і культурна-асветнай дзейнасці сярод беларусаў-бежанцаў.

Самай уплывовай беларускай партыяй была Беларуска-сацыялістычная грамада (БСГ), якая аднавіла сваю дзейнасць у Петраградзе ў пачатку сакавіка 1917 года на сходзе 30 былых членаў гэтай партыі, якія там апынуліся як бежанцы першай сусветнай вайны. Дзякуючы прынятай праграме, якая прадугледжвала дэмакратычныя свабоды і сацыяльныя гарантыі працоўным і падтрымцы насельніцтва, яна становілася ўсё больш папулярнай, і было прынята рашэнне аб аднаўленні яе дзейнасці на беларускіх землях.

25 сакавіка 1917 года пачала работу канферэнцыя БСГ у Мінску, якая прыняла рэзалюцыю аб аднаўленні дзейнасці партыі на Беларусі. У прынятай рэзалюцыі было пастаўлена патрабаванне — дабівацца аўтаноміі Беларусі ў складзе федэратыўнай Расійскай рэспублікі, таксама вызначыць мэты аўтаномнай рэспублікі. 26 сакавіка 1917 года канферэнцыя аб'явіла сябе з'ездам нацыянальных партый і арганізацый. У выніку працы з'езда ў Мінску з'явіўся палітычны цэнтр у форме Беларускага нацыянальнага камітэта (БНК), які адводзіў сабе ролю часовага агульнакраёвага органа ўлады, прызванага забяспечыць абвешчанае Беларусі як аўтаномнай дзяржаўна-палітычнай адзінкі ў складзе Расійскай федэратыўнай дэмакратычнай рэспублікі. Аўтаномія Беларусі прадстаўлялася пры гэтым бліжэйшай перспектывай, яе атрыманне з рук дэмакратычнай расійскай улады казалася магчымым у выніку

⁶ J. Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań 1988, с. 84.

⁷ Расійскі дзяржаўны архіў сацыяльна-палітычнай гісторыі (далей: РДАСПГ), ф. 71, воп. 34, спр. 583, арк. 1-2.

нескладаных аперацый.

Першыя беларускія патрыёты, палітычны вопыт якіх быў невялікі, не маглі адэкватна ацэньваць маштабы сапраўдных палітычных інтэгрэсаў Расіі ў Беларусі, якая глядзела на Беларусь, як на аб'ект сваіх памкненняў. У тагачасных рэаліях часу Беларускаму нацыянальнаму камітэту было праблематычна стаць агульнакраёвым органам улады ў Беларусі: ён мог быць толькі грамадскай арганізацыяй, якая магла б з цягам часу вырасці ва ўплывовую палітычную сілу.

Пасля з'езда колькасць членаў БСГ пачала імкліва расці, да лета 1917 года яна налічвала 10 тысяч чалавек. Яе філіялы ўзніклі ў губернскіх і павятовых гарадах Беларусі, у гарадах Цэнтральнай Расіі і Украіны. Яна стала самай уплывовай палітычнай сілай беларускага нацыянальнага руху на дэмакратычным этапе рэвалюцыі. У красавіку 1917 года БНК направиў у Петраград дэлегацыю з 18 чалавек для перагавораў з Часовым урадам аб статусе Беларусі. Яе ўзначаліў буйны землеўладальнік Раман Скірмунт.

Дэлегацыя перадала міністру-старшыні князю А. Львову дакладную запіску з пераказам рэзалюцыі з'езда беларускіх арганізацый. Дэлегацыі БНК былі прыняты міністрамі Часовага ўрада, наведалі Выканкам Петраградскага савета рабочых і салдацкіх дэпутатаў. Аднак перагаворы беларускай дэлегацыі з Часовым урадам вынікаў не далі, бо ён стаяў на пазіцыях адзінай і непадзельнай Расіі. Часовы ўрад пагадзіўся падтрымліваць пастаянныя кантакты з Беларускай нацыянальнай камітэтам. Таксама не ўдалося вырашыць аграрнае пытанне на карысць беларускага сялянства, і пасля гэтага БНК пачаў страчваць свой аўтарытэт сярод сялянскага насельніцтва. Знаходжанне на чале камітэта буйнога землеўласніка Рамана Скірмунта, па вобразнай характарыстыцы ўдзельніка тых падзей Аляксандра Цвікевіча, „чалавека надзвычай непапулярнага сярод сялянскага насельніцтва”, адмоўна адбівалася на папулярнасці БНК⁸.

Мабыць, з прычыны кансерватыўна-ліберальнага складу кіраўніцтва, БНК не звязваў ажыццяўлення асноўных задач нацыянальнага руху (беларуская дзяржаўная незалежнасць, культурна-нацыянальнае адраджэнне) з вырашэннем агульных для народных мас сацыяльных праблем.

У маі 1917 года на сесіі БНК разгарнулася вострая палеміка паміж ліберальным крылом і дэмакратычным напрамкам БСГ, прадстаўнікі якога дабіваліся дэмакратызацыі Камітэта, настойвалі на спалучэнні ў яго дзейнасці палітычнай і нацыянальна-культурнай працы з праграмай сацыяльна-эканамічных пераўтварэнняў. Аднак буйныя землеўласнікі Раман Скірмунт, Эдвард Вайніловіч, Магдалена Радзівіл, Даніла

⁸ А. А. Цвікевіч, *Адраджэнне Беларусі і Польшчы*, Мінск 1921, с. 45

Друцкі-Любецкі блакіравалі прыняцце новых пастаноў. Вырашэнне аграрнага пытання для Беларусі, якога так чакалі сяляне, было адкладзена да кампетэнцыі Устаноўчага сходу Расіі.

Рознагалоссі паміж рознымі ўдзельнікамі БНК, недастатковая выніковасць практычнай дзейнасці гэтай арганізацыі, вымушаная праходзіць у рэчышчы афіцыйнай палітыкі Часавога ўрада, няўдачы БНК у аб'яднанні палітычных сіл краю вакол ідэі аўтаноміі Беларусі, недаацэнка сацыяльнага аспекта праблемы прывялі да незадаволенасці ў беларускіх арганізацыях як на месцах, так і ў цэнтры.

Прадстаўнікі левай плыні ў БНК Зміцер Жылуновіч і Антон Бурбіч настаялі на скліканні новага з'езда беларускіх нацыянальных арганізацый. Ён праходзіў з 8 па 10 ліпеня 1917 года і не прыняў сур'ёзных рашэнняў па важнейшых сацыяльных і палітычных пытаннях. Пацвердзіўшы імкненне і ў далейшым дабівацца аўтаноміі Беларусі ён ператварыўся ў вялікую дыскусію паміж Беларускай партыяй народных сацыялістаў і Беларускай сацыялістычнай грамадой па пытанню выбараў новага прадстаўнічага органа беларускіх арганізацый. Перамогу атрымала БСГ. Замест БНК быў утвораны Выканаўчы камітэт Цэнтральнай рады беларускіх арганізацый, у якой пераважалі прадстаўнікі БСГ. Арганізацыя па сваіх поглядах і складзе аказалася больш дэмакратычнай за БНК. Яна імкнулася аб'яднаць усе дэмакратычныя сілы на тэрыторыі Беларусі і за яе межамі. Цэнтральны газетны орган газеты „Вольная Беларусь” абуджала нацыянальную самасвядомасць беларускага народа.

Дэмакратызацыя цэнтральнага каардынацыйнага органа беларускага руху, паглыбленне сістэмнага крызісу ў краіне садзейнічалі далейшаму разгортванню беларускага нацыянальнага руху ва ўсім краі. Насуперак масіраванаму ціску агульнарасійскіх партый і арганізацый ліберальнага і сацыялістычнага напрамку, ідэі беларускага нацыянальнага самавызначэння і аўтаноміі Беларусі знаходзілі ўсё болей прыхільнікаў у беларускай вёсцы. Абуджалася цікавасць да гэтых ідэй у гарадах і мястэчках.

На першай сесіі ў пачатку жніўня 1917 года быў прыняты статут, у якім былі абвешчаны палітычны і сацыяльны прынцыпы яе дзейнасці: „поўны дэмакратызм, перадача ўсёй зямлі без выкупу працоўнаму народу і абарона інтарэсаў работнікаў”⁹. Цэнтральная рада была прызнана сесіяй як адзіны кіраўніцкі і прадстаўнічы орган „усяе беларускае справы”¹⁰. У адпаведнасці з настроямі грамадства было прынята рашэнне, што ў аснове дзейнасці Рады пакладзены два прынцыпы: па-

⁹ *Архівы БНР*, т. 1, кн. 1, Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага 1998, с. 105.

¹⁰ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей: НАРБ), ф. 324, воп. 1, спр. 21, арк. 9.

літычны, які прадугледжваў поўны дэмакратызм і сацыяльны, які прызваў перадачу працоўнаму народу ўсёй зямлі без выкупу, а таксама абарону інтарэсаў працоўных.

Згодна з прынятай сесіяй статутам Рада складалася з дэпутатаў, якіх дэлегіравалі ўсе палітычныя беларускія арганізацыі, гарады, мястэчкі, бежанскія арганізацыі і вайсковыя часці „прызнаць патрэбу аўтаноміі Беларусі, роднай мовы і развіцця беларускай нацыянальнай культуры”¹¹.

Ва ўмовах росту сацыяльна-класавых супярэчнасцей у краіне кіраўніцтва Цэнтральнай рады беларускіх арганізацый актывізавала дзейнасць па стварэнню нацыянальнага беларускага фронту на аснове рэалізацыі ідэі нацыянальна-культурнай аўтаноміі ў межах дэмакратычнай Расіі. Дзейснай формай выхавання беларускай нацыянальнай самасвядомасці сталі шматлікія грамадскія, культурна-асветніцкія, літаратурныя, тэатральна-мастацкія суполкі і арганізацыі.

Большы водгук ідэі і лозунгі беларускага нацыянальнага руху знаходзілі за межамі краю сярод бежанцаў і беларусаў-вайскоўцаў, бо, адарваныя ад Радзімы, яны вельмі балюча рэагавалі на падзеі, якія адбываліся на Беларусі. Так арганізацыйны беларускі камітэт ад імя воінаў-беларусаў 12-й арміі (паўночны фронт) звярнуўся да ЦРБА з просьбай прыслаць праграму, газеты, брашуры па беларускім пытанні. На агульным сходзе воінаў-беларусаў 12-й арміі 2 жніўня 1917 года прысутнічала каля 600 чалавек, у прынятай рэзалюцыі падкрэслівалася, што „палітычная будучыня Беларусі (...) павінна выразіцца ў яе тэрытарыяльнай аўтаноміі з заканадаўчым органам”¹². Такіх прыкладаў было мноства — у армейскіх калектывах, на заводах, у вёсках, школах, бальніцах, дзяржаўных установах.

Восенню 1917 года беларускі нацыянальны рух у войску пачаў афармляцца ў арганізацыйныя структуры, якія потым амаль самастойна пачнуць весці працу па стварэнню беларускага войска як дзяржаўнага інстытута будучай беларускай дзяржавы. Пра гэта сведчаць беларускія ваенныя з’езды Заходняга, Паўночнага, Паўднёва-Заходняга, Румынскага франтоў, матросаў Балтыйскага флоту. На гэтых з’ездах дэлегаты заклікалі гуртаваць сілы для барацьбы за тое, каб беларускі народ „мог заняць месца ў вялікай Расійскай федэратыўнай рэспубліцы як роўны з роўным”¹³.

Зыходзячы з рэальнай сітуацыі падзелу Беларусі і акупацыі яе часткі германскімі войскамі, а таксама пагрозы цэласнасці Беларусі з боку суседзяў, венныя з’езды прызналі „стварэнне беларускага войска

¹¹ НАРБ, ф. 5, воп. 1, спр. 96, арк. 165.

¹² НАРБ, ф. 4, воп. 1, спр. 96, арк. 16.

¹³ У. У. Лёсік, *Творы*, Мінск 1994, с. 93.

ў цяперашні час крайне неабходным”¹⁴. У кастрычніку 1917 года на вайсковых з’ездах была створана Цэнтральная беларуская вайсковая рада (ЦБВР) з мэтай каардынаваць і накіроўваць стварэнне будучага беларускага войска. Старшынёй яе часовага выканаўчага камітэта быў абраны С. Рак-Міхайлоўскі. ЦБВР адразу па-сапраўднаму ўзялася за стварэнне беларускіх вайсковых фарміраванняў. У кастрычніку 1917 года дэлегацыя беларусаў Заходняга фронту ў складзе С. Рак-Міхайлоўскага, К. Кандратовіча, М. Ярушэвіча, І. Шчэрбы ездзіла ў Магілёў у Стаўку Вярхоўнага Галоўнакамандавання да генерала Мікалая Духоніна і атрымала дазвол на стварэнне беларускага корпуса на Заходнім фронце. Ужо ў снежні 1917 года быў створаны 1-ы беларускі полк. Для беларускіх вайскоўцаў часовы выканкам ЦБВР выдаваў газету „Беларуская Рада”.

Ідэя дзяржаўна-палітычнага і нацыянальна-культурнага самавызначэння, няўхільна, хоць і марудна, замацоўвалася ў беларускай грамадскай свядомасці восенню 1917 года. У рэзалюцыях беларускіх мітынгаў і сходаў, згуртаванняў вайскоўцаў, бежанскіх, вучнёўскіх арганізацый восенню 1917 года ўсё часцей гучаць патрабаванні самавызначэння, лозунгі аб вольнай Беларусі. Агульная колькасць членаў розных беларускіх згуртаванняў, якія мелі прадстаўніцтва ў адной ЦРБА, у кастрычніку 1917 года складала за 27 тысяч чалавек¹⁵.

Ва ўмовах татальнага эканамічнага крызісу, асабліва выяўленага пад восень 1917 года, і непазбежнасці рэвалюцыі беларускія нацыянальна-дэмакратычныя сілы, каб перагрупаваць сілы і яшчэ болей згуртаваць свае рады, правялі на 2-ой сесіі ЦРБА, якая праходзіла з 5 па 12 кастрычніка 1917 года рэарганізацыю кіруючага цэнтра беларускіх сіл пад назвай Вялікая беларуская рада (ВБР). Яна адразу заявіла, што бярэ на сябе ролю беларускай краёвай улады і будзе „бараніць увесь беларускі народ”¹⁶.

Гэта азначала, што рэарганізацыя Рады адбылася на аснове ідэі адзінства ўсіх слаёў беларускага насельніцтва ў адстойванні агульнанацыянальных інтарэсаў. У склад выканаўчага камітэта ВБР уваходзілі вядомыя беларускія дзеячы: Вацлаў Адамовіч (старшыня), Алесь Прушынскі (Алесь Гарун) і Аркадзь Смоліч (намеснікі старшыні), Людвіка Сівіцкая (Зоська Верас) і Аркадзь Сакалоўскі (сакратар) — усяго 24 чалавекі, якія прадстаўлялі розныя сацыяльныя слаі беларускага нацыянальнага руху. Найбольш рашучыя ўдзельнікі ВБР адразу пачалі заклікаць да стварэння незалежнай беларускай дзяржавы ў цэнтры Еўропы як самастойнага суб’екта міжнароднага права, аднак на дадзеным эта-

¹⁴ НАРБ, ф. 325, воп. 1, спр. 21, арк. 13.

¹⁵ С. С. Рудовіч, *Час выбару: Праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 годзе*, Мінск 1994, с. 133.

¹⁶ „Вольная Беларусь”, 1917, 8 лістапада.

пе часу большасць беларускіх дзеячаў выказаліся за непарыўнасць сувязей з Расійскай рэспублікай і аўтаноміі ў яе складзе.

Такім чынам, беларускі нацыянальны рух дабіваўся на дэмакратычным этапе рэвалюцыі, па вобразным азначэнні беларускага пісьменніка Алеся Гаруна, стварэння неабходнай для беларусаў „уласнай хаты, як пакоя з асобнымі дзвярыма ў служнай хароміне Расійскай федэрацыі”¹⁷. Такую пазіцыю гэты беларускі нацыянальны дзеяч тлумачыў спадзяваннямі на дэмакратычны патэнцыял расійскай рэвалюцыі, на які ўскладвала свае надзеі грамадства.

II. Кастрычніцкая рэвалюцыя і ўстанаўленне новай сістэмы ўлады на тэрыторыі Беларусі (лістапад 1917 — снежань 1918 гг.).

Ва ўмовах татальнага эканамічнага і палітычнага крызісу, у якім знаходзілася Расійская дзяржава, скарыстаўшы няздольнасць дэмакратычных сіл сфарміраваць устойлівыя ўрадавыя структуры вывесці краіну з крызісу, радыкальная партыя балышавікоў змагла поўнасцю выкарыстаць дадзеную сітуацыю і ажыццявіць рэвалюцыю ў кастрычніку 1917 года, якую самі называлі доўгі час дзяржаўным пераваротам. Гэтае паўстанне павінна было быць прымеркавана да 2-га Усерасійскага з’езда Саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў, які павінен быў легімітызаваць юрыдычна новую сістэму ўлады. Крайне нізкі ўзровень прававой свядомасці расійскіх рабочых, сялян, салдат — сацыяльнай апоры балышавікоў — дазволіў РСДРП (б) разгарнуць агітацыю за неадкладнае ажыццяўленне папулісцкіх лозунгаў „Мір — народам!”, „Зямля — сялянам!”, „Фабрыкі — рабочым!”, „Права нацыі на самавызначэнне!”. У першым дэкрэце аб міры і зямлі балышавікі толькі на словах улічвалі настрой і пажаданні простага народа, пры гэтым абсалютна не лічыліся з тым, што рэалізацыя дадзеных законаў можа прывесці да расколу ў грамадстве.

На пэўны час адозва 2-га Усерасійскага з’езда Саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў „Рабочым, салдатам і сялянам!” ад 26 кастрычніка 1917 года таксама ўтрымлівала вымушанае абяцанне, што савецкая ўлада „забяспечыць усім нацыям, якія насяляюць Расію, сапраўднае права на самавызначэнне”¹⁸. Расшыфроўка гэтага тэзісу ўтрымлівалася ў „Дэкларацыі правоў народаў Расіі”, абвешчанай 2 лістапада 1917 года Саветам народных камісараў на чале з Уладзімірам Леніным. Яна прадубліравала ранейшае выказванне, што адмяняюцца „ўсе і ўсялякія нацыянальныя і нацыянальна-рэлігійныя прывілеі і абмежаванні”, і прадэкларавала „свабоднае развіццё нацыянальных меншасцяў і этнічных

¹⁷ А. А. Гарун, *З цяжкім возам на гнілой грэблі*, „Беларускі шлях”, 1917, 13 красавіка.

¹⁸ *Декреты Советской власти*, т. 1, Москва 1957, с. 40.

груп”. У той жа час тут было новым прызнанне за народамі Расіі не толькі „роўнасці”, але і суверэннасці і наданне ім у адпаведнасці з ленінскай дактрынай права „на свабоднае самавызначэнне аж да аддзялення і ўтварэння самастойнай дзяржавы”¹⁹. Акцэнтаванне гэтых лозунгаў у самы разгар схваткі за ўладу, відавочна, мела на мэце забяспечыць бальшавікам калі не падтрымку, то хаця б прыхільнасць набіраючых моц нацыянальных рухаў на ўскаінах Расіі.

Кастрычніцкая рэвалюцыя паскорыла размежаванне беларускага нацыянальнага руху на два напрамкі: дэмакратычны і радыкальны.

Дэмакратычныя сілы аб’ядноўвалі розныя слаі насельніцтва такія, як сярэдняе і заможнае сялянства (88%), частку дэмакратычнай інтэлігенцыі (11,6%), зямельную і прамысловую алігархію (1%). Па сваім складзе яны пераўзыходзілі радыкальныя сілы і ўжо да рэвалюцыі былі аб’яднаны ў палітычныя партыі і арганізацыі (БСГ, БПНС, ВБР), вялі барацьбу спачатку за дасягненне аўтаномнага статуса Беларусі ў складзе Расійскай дэмакратычнай рэспублікі, а пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі, убачыўшы яе таталітарны недэмакратычны напрамак, за незалежную беларускую дзяржаву з парламенцкай формай кіравання і дэмакратычнымі дзяржаўнымі інстытутамі. Іх сацыяльны статус парушыла Кастрычніцкая рэвалюцыя, у выніку якой яны не па сваёй волі страцілі былое значэнне ў грамадстве. Менавіта таму Кастрычніцкую рэвалюцыю яны сустрэлі адмоўна, назвалі яе, як і самі бальшавікі, дзяржаўным пераваротам. Язэп Лёсік так абгрунтаваў стратэгію дэмакратычных сіл: „рускія сацыялісты (бальшавікі), не ведаючы жыцця нашага краю (...) шыюць для нас абутак па сваёй маскоўскай мерцы. Разумеецца, такі абутак нам будзе заўсёды цесны і ціснуць пры нашэнні”²⁰.

Класавыя сілы беларускага нацыянальнага руху абапіраліся на бяднейшае сялянства (11%), маламаёмасныя гарадскія нізы (8%), салдат Заходняга фронту, бежанцаў у Расіі і Украіне. Іх арганізацыйна-палітычнымі структурамі былі:

1. Філіялы БСГ у Петраградзе, Нарве, Кранштаце, на базе якіх пасля рэвалюцыі пераўтварыліся ў Беларускаю сацыял-дэмакратычную рабочую партыю на чале з А. Чарвяковым.
2. Беларускі абласны камітэт, які ўзнік у Петраградзе з дэлегатаў сялян-беларусаў на Усерасійскім з’ездзе.
3. Беларускія секцыі РКП (б).
4. Беларускі нацыянальны камісарыят (Белнацкам).

¹⁹ Г. Г. Парэчын, *Ідэя беларускай дзяржаўнасці перад утварэннем Савецкай Беларусі*, Мінск 1929, с. 33.

²⁰ РДАСПГ, ф. 71, воп. 34, спр. 1403, арк. 7.

У выніку рэвалюцыі класавыя сілы за кошт перацелу ўласнасці ўладавядучых слаёў грамадства паправілі сваё маёмаснае становішча і хачелі замацаваць такое становішча юрыдычна. Калі нацыянальныя сілы беларускага руху лічылі Кастрычніцкую рэвалюцыю нацыянальнай, то радыкальныя — сацыяльнай, або „рэвалюцыяй справядлівасці”.

Фарміраванне большавікамі з дапамогай насілля і дэмагогіі сістэмы ўласнага адзінаўладдзя, іх імкненне навязаць Беларусі ўтапічны курс на пабудову сацыялізму выклікала рэзкае непрыманне з боку розных палітычных сіл. 27 кастрычніка 1917 года БСГ, ЦБВР, БНПС, Беларускі выканаўчы камітэт Заходняга фронту выдалі „Грамаду да Беларускага народу”, у якой заклікалі ўсіх згуртавацца вакол Вялікай беларускай рады, каб пакончыць з бязладдзем і бараніць родны край.

Дзякуючы арганізацыйным намаганням ВБР у апошнія месяцы 1917 года прыкметна паскорыўся рост свядомасці беларускага народу, павялічыўся рост беларускага нацыянальнага руху за кошт далучэння да яго прадстаўнікоў розных класаў і сацыяльных груп. Адзін за адным на ўсёй Беларусі і за яе межамі паўставалі яго новыя асяродкі. З розных месцаў Беларусі — Вілейскага, Дзісенскага, Слуцкага паветаў — паступала інфармацыя аб сялянскіх сходах, на якіх сяляне галасавалі за аўтаномію Беларусі, за стварэнне нацыянальнага войска, навучанне дзяцей на роднай мове.

Моцнага, яраснага патрабавання аб незалежнасці ў гэты час яшчэ не было. Гэтае рашэнне толькі яшчэ выспявала ў душах і сэрцах беларусаў — пад удзеяннем маскоўскіх цывільных і ваенных улад, заходніх краін, памылак беларускіх партый і рухаў (галоўная з іх — незгуртаванасць, канфрантацыя паміж сабой).

30 лістапада 1917 года беларускія нацыянальна-дэмакратычныя арганізацыі звярнуліся з адозвай „Ко всему народу белорусскому”, у якой абвясцілі сваю праграму. У ёй прадугледжваліся абвясчэнне Беларусі дэмакратычнай рэспублікай і перадача ўсёй улады мясцовай Краёвай Радзе. Для арганізацыі такой улады ў адозве таксама аб’яўлялася скліканне на 5 снежня 1917 года ў Мінску з’езда прадстаўнікоў усяго беларускага народа.

ВБР, якая на сябе ўзяла ўсю адказнасць за скліканне Усебеларускага з’езда, звярнулася да кіраўнікоў Аблвыкамзаха Карла Ландара і Вільгельма Кнорына з прапановай аб супрацоўніцтве ў стварэнні беларускай дзяржаўнасці. Аднак яны адхілілі прапанову беларускіх дэмакратаў. Аблвыкамзах асноўную ўвагу надаваў праблемам Заходняга фронту, які стаяў на Беларусі, і праблемы беларусаў таму яго мала цікавілі. Некаторыя з членаў кіраўніцтва гэтай арганізацыі (Карл Ландар, Ісак Рэйнгольд, Міхаіл Фрунзе) наогул не прызнавалі існавання беларускай нацыі. Больш таго, кіруючыя ідэямі сусветнай рэвалюцыі, пры якой не

будзе дзяржаў-нацый, Аблвыкамзах успрымаў патрабаванне самавызначэння беларусаў контррэвалюцыйным.

Ідэю склікання Усебеларускага з'езда падтрымаў Беларускі абласны камітэт, які быў даўно створаны з сялянскіх дэпутатаў ад беларускіх губерняў пры Усерасійскім Савеце сялянскіх дэпутатаў у Петраградзе. БАК 17 лістапада 1917 года апублікаваў дэкларацыю, у якой звярнуўся да працоўнага беларускага сялянства, земстваў і гарадскіх органаў самакіравання Беларусі, да воінаў-беларусаў, інтэлігенцыі, да ўсяго насельніцтва з заклікам паставіць у парадак дня самае важнае пытанне — пра далейшы лёс Беларусі. У дэкларацыі выказваліся ідэі ўтварэння аўтаномнай Беларусі ў складзе Расійскай федэратыўнай рэспублікі. БАК быў лаяльна настроены да савецкай улады і выступаў супраць падзелу Расіі на незалежныя дзяржавы.

Першы Усебеларускі з'езд праходзіў з 7 па 18 снежня 1917 года ў Мінску. У ім удзельнічала 1872 дэлегаты, выбраныя губернскімі, павятовымі, валаснымі земствамі, зямельнымі камітэтамі, беларускімі нацыянальнымі арганізацыямі, саветамі розных узроўняў. Па сацыяльным складзе дэлегаты з'езда прадстаўлялі пераважна сялян, рабочых, інтэлігенцыю, па нацыянальным — беларусаў. З першага дня працы з'езда пачалася барацьба паміж дэмакратычнымі і радыкальнымі напрамкамі беларускага нацыянальнага руху. Узніклі дзве фракцыі, якія прадстаўлялі гэтыя цяжэнні беларускага руху: першая — сацыялістычны блок (БСГ, БПНС, ВБР, ЦВБР), другая — левая фракцыя (БСДРП, БАК). Першае ўтварэнне ў параўнанні з другім аб'ядноўвала дэпутатаў, што ішлі за нацыянальнымі адраджэнцамі з БСГ і блізкіх да яе групаў. Фракцыю ўзначальвалі Т. Грыб, С. Рак-Міхайлоўскі, А. Бурбіс і іншыя. Па колькасці яна была параўнальна нешматлікай, але згрупаванай, уплывовай і была касцяком з'езда. Сацыялістычны блок лічыў, што галоўнае пытанне з'езда — пра ўладу — павінен вырашыць Беларускі Устаноўчы Сход, выбраны ўсеагульным дэмакратычным галасаваннем. Часова, на іх погляд, да склікання Устаноўчага Сходу, на чале Беларусі павінны быць Краёвы Заканадаўчы Орган, вылучаны са складу цяперашняга Усебеларускага З'езда „па прыкладу Савецкай улады”²¹.

У левай фракцыі вядучую ролю адыгрывалі Ф. Шантыр, У. Фальскі, М. Касцевіч і іншыя. Левая фракцыя вяла перамовы з бальшавікамі з Паўночна-Заходняга камітэта РСДРП(б), якія спрабавалі раскалоць з'езд, абапіраючыся на яе. Левая фракцыя прыняла сваю рэзалюцыю. Паводле яе, на перыяд да арганізацыі ўлады „беларускіх саветаў сялянскіх, рабочых, салдацкіх дэпутатаў па прынцыпу агульнарасійскай улады Усебеларускі з'езд павінен быць вылучыць Часовы Выканаўчы

²¹ НАРБ, ф. 325, воп. 1, спр. 1, арк. 19.

Камітэт, галоўная місія якога — скліканне ў самы найкарацейшы тэрмін Беларускага Устаноўчага Сходу”²².

Пасля доўгіх дыскусій у ноч з 17 па 18 снежня 1917 года быў прыняты першы пункт агульнай рэзалюцыі: „Першы Усебеларускі З’езд пастанаўляе: неадкладна ўтварыць з свайго складу орган краёвай улады ў асобе Усебеларускага Савета сялянскіх, салдацкіх, рабочых дэпутатаў, які часова становіцца на чале кіравання краем”²³.

Бальшавікі пільна сачылі за ўсім, што адбываецца на з’ездзе, да часу не перашкаджалі яму. Аднак як толькі дэлегаты пераадолелі разыходжанні і здолелі прыняць першы пункт рэзалюцыі і гэтым паставілі па-за законам мясцовую бальшавіцкую ўладу, бальшавікі разагналі з’езд. Тым не менш з’езд застаецца неардынарнай з’явай у беларускай гісторыі. Ён стаў вяршыняй і вынікам усяго папярэдняга развіцця беларускага нацыянальнага руху і аб’ядноўваў дагэтуль нешматлікія групы беларускіх энтузіястаў.

Разгон з’езда выклікаў шырокі рэзананс у Еўропе. Беларуская газета „Номан”, якая выдавалася ў Вільні, дала такую ацэнку гэтым падзеям: „З Расіі, — пісала яна, — плывуць вельмі пенкныя, вельмі дэмакратычныя заклікі. Тут расцвіў кінуты прэзідэнтам ЗША В. Вільсанам усёй дэмакратыі Еўропы кліч аб праве на самавызначэнне ўсіх нацыянальнасцей, кліч аб тым, што кожная нацыя павінна сама — і толькі сама — пастанаўляць аб сваёй долі, а не чужыя народы. Тое, што бальшавіцкая Расія прызнае афіцыйна за ўсімі народамі, Троцкі на словах прызнаў за беларусамі. Аднак факты паказваюць, што ад слоў да справы — вельмі далёка. Бальшавіцкае войска, як ужо вядома, штыкамі і кулямётамі разагнала Беларускі Кангрэс у Мінску, калі ён прыняў пастанову аб незалежнасці Беларусі”²⁴. Нямецкая газета „Verwarts” 27 снежня 1917 г. паведаміла пра разгон з’езда, які быў заняты скліканнем свайго Устаноўчага Сойму. Петраградскія небальшавіцкія газеты „День” і „Наш век” таксама давалі падрабязнасці разгону з’езда і давалі ацэнку ягонай працы. У пачатку студзеня 1918 года на мірных перагаворах паміж Германіяй і Савецкай Расіяй у Брэсце кіраўнік нямецкай дэлегацыі генерал Гофман запатрабаваў ад кіраўніка савецкай дэлегацыі Троцкага падрабязнасцей дадзеных падзей. Савецкая дэлегацыя не змагла даць зразумелага адказу і папрасіла зрабіць перапынак у працы канферэнцыі на два дні, каб узгадніць свае дзеянні з цэнтральным урадам у Петраградзе.

Насільны разгон першага Усебеларускага з’езда даў моцны штур-

²² Ф. Ф. Турук, *Белорусское движение*, Москва 1921, с. 105.

²³ *Усебеларускі з’езд 1917 г.*, „Беларускі гістарычны часопіс”, 1993, № 1-4.

²⁴ „Номан”, 1918, № 13.

шок у далейшым развіцці беларускага нацыянальнага руху. Актывісты стварылі ў подполлі Раду і Выканкам, якія сталі новымі органамі дэмакратычнага накірунку руху ў справе стварэння беларускай дзяржаўнасці. 18 лютага 1918 года пасля адмовы кіраўніка савецкай дэлегацыі Льва Троцкага падпісаць мірнае пагадненне з германскім ваенным камандаваннем германская армія перайшла ў наступленне. Уладу ў Мінску ўзяў выканкам Рады Усебеларускага з'езда. 21 лютага 1918 года ён звярнуўся да насельніцтва з Першай Устаўной граматай, у якой абвясціў сябе часовай уладай на тэрыторыі Беларусі і абавязаўся склікаць Устаноўчы сход. Да яго адкрыцця выканаўчыя функцыі новай улады ўскладаліся на створаны Выканкамам Народны Сакратарыят Беларусі, старшынёй якога стаў Язэп Варонка. 22 лютага 1918 года быў надрукаваны спіс членаў беларускага ўрада, дзе важныя пасады атрымалі прадстаўнікі левага крыла БСГ. Гэта сведчыла, што ў дэмакратычным напрамку беларускага нацыянальнага руху вядучую ролю ў пачатку германскай акупацыі Беларусі адыгрывала сацыялістычнае крыло. Выхадцы з бяднейшага і сярэдняга сялянства спрабавалі замацаваць сваю ўладу, выкарыстоўваючы свой патэнцыял. Ва ўмовах акупацыі большасці тэрыторыі Беларусі сацыялісты дэмакратычных сіл беларускага руху дзейнічалі ў вельмі складаных умовах. Нямецкія акупацыйныя ўлады прытрымліваліся сваіх ваенна-эканамічных мэт, не лічылі патрэбным прызнаваць хоць якую паралельную ім уладу. Вельмі насцярожана яны адносіліся да Беларускага Народнага Сакратарыята з-за яго сацыялістычнага складу і заяўленых памкненняў абараняць заваёвы Кастрычніцкай рэвалюцыі. Яны баяліся рэвалюцыі і не хацелі дапусціць яе ў Германіі.

Германскім акупацыйным уладам больш імпанавала палітычная дзейнасць Віленскай Беларускай Рады на чале з братамі Антонам і Іванам Луцкевічамі. Лідэры гэтай арганізацыі былі выхадцамі з заможных слаёў грамадства і былі зацікаўлены ў захаванні свайго былога маёмаснага становішча і занялі адкрыта прагерманскую пазіцыю.

Пад націскам акупацыйнай улады Выканкам Савета Першага з'езда і Віленская Беларуская Рада пачалі ўзгадняць свае дзеянні. Тым часам РСФСР і Германія 3 сакавіка 1918 года заключылі Брэсцкі мірны дагавор, згодна якому акупіраваныя беларускія землі перадаваліся Германіі. Такое рашэнне адразу выклікала новыя незалежніцкія настроі і імкненні ўсіх нацыянальна-дэмакратычных сіл беларускага руху.

Умовы Брэсцкага дагавору аб'ектыўна спрыялі канчатковаму выпяванню ідэі суверэннай Беларускай дзяржавы. Адказам на Брэсцкі мірны дагавор стала прыняцце 9 сакавіка 1918 года Другой Устаўной Граматы, паводле якой Беларусь абвешчалася Народнай Рэспублікай у межах этнаграфічнага рассялення і лічбавай перавагі беларусаў. Дзве

ўстаўныя граматы паказвалі, што Рада БНР бярэ курс на ўсталяванне ў Беларусі дэмакратычных асноў грамадскага ладу. Але на практыцы ўсе палажэнні, абвешчэнні ў гэтых дакументах не выконваліся. Адразу пасля акупацыі Беларусі германскае ваеннае камандаванне ўстанавіла жорсткі акупацыйны рэжым.

Палітычныя структуры дэмакратычных сіл беларускага руху — Выканкам першага з’езда, Народны Сакратарыят, Рада БНР — не адрэагавалі на такія адносіны акупацыйных улад да сялянства, фактычна ў іх не было ніякіх правоў.

Такая сітуацыя прывяла да таго, што пачынаючы з 10 сакавіка 1918 года нацыянальна-дэмакратычныя сілы беларускага нацыянальнага руху пачынаюць дрэйфаваць управа да ліберальнага крыла, якое прадстаўляюць Віленская Беларуская Рада і Беларускае Народнае Прадстаўніцтва. Гэты дрэйф закончыцца пасылкай 25 сакавіка 1918 года тэлеграмы з падзякай германскаму імператару Вільгельму II, распадам БСГ на некалькі партый і цяжкім крызісам у стане дэмакратычных сіл беларускага руху.

Адразу пасля абвешчэння БНР, у процівагу ёй кіраўнікі радыкальнага крыла беларускага нацыянальнага руху пачалі актыўную агітацыйную, культурна-асветніцкую, выдавецкую працу, прапагандуючы ідэю стварэння беларускай савецкай дзяржаўнасці. Для арганізацыі працы ў гэтым накірунку быў створаны Беларускі нацыянальны камісарыят (Белнацкам), а таксама беларускія секцыі РКП(б) для палітычнага вышуку і нагляду за дзеячамі Белнацкама. Белнацкам меў аддзяленні ў Петраградзе, Віцебску, Саратаве, Смаленску. Перад ім стаялі задачы:

— інфармаванне партыйных бальшавіцкіх органаў аб патрэбах беларусаў;

— інфармаванне беларускага насельніцтва аб усіх кроках і мерапрыемствах савецкай улады.

Масавая агітацыя і прапаганда ідэй савецкай улады праводзілася сярод беларусаў-бежанцаў²⁵. Пад уплывам Белнацкама і беларускіх секцый РКП(б) ідэя Беларускай Савецкай Рэспублікі набывала ўсё большую падтрымку сярод бежанцаў-беларусаў у Цэнтральнай Расіі і Украіне. Пасля вызвалення беларускай тэрыторыі ад германскіх акупантаў яны павінны былі вярнуцца туды і экспартаваць ідэю стварэння Савецкай Беларусі. А пакуль у бежанскім асяроддзі праходзілі шматлікія сходны, канферэнцыі, з’езды, дзе прымаліся шматлікія рэзалюцыі і пастановы.

Асноўныя пункты: непрызнанне БНР і яе ўрада, дэкларацыі ў пад-

²⁵ В. В. Скалабан, *Беларускі нацыянальны камісарыят (сакавік 1918 — сакавік 1919 гг.)*, Мінск 1987, с. 74.

трымку РСФСР. У гэтым пункце бачылася права беларускага народа на самавызначэнне.

Для правядзення агітацыйнай і культурна-асветнай працы Белнацкамам былі створаны клубы „Беларуская хатка” ў Петраградзе, „Беларус” у Маскве, выходзіла газета „Дзянніца”, часопісы „Чырвоны шлях”, „Беларуская крыніца”.

Кіраўнікі Белнацкама закладалі першыя цэгля ў падмурак будучай беларускай савецкай дзяржаўнасці, аднак абмежаванай рамкамі афіцыйнага „абласніцтва”. Разлік быў на ўскоснае ўздзеянне на кіраўніцтва РСФСР датычна спраў беларусаў на той бок фронту-граніцы. На ўсіх сам па сабе дзейнічаў факт утварэння БНР. Газета „Дзянніца” тлумачыла сутнаць праекта: „адной з задач краёвай улады павінна было стаць стварэнне цэнтра, які з’явіўся б палітычнай процівагай мінскай Радзе і Сакратарыяту, і адпостроўваў бы другі голас беларускага працаўніка”²⁶.

Сярод большасці мясцовых партыйных функцыянераў і савецкіх работнікаў існавала думка, што фарміраванне беларускай нацыянальнай дзяржавы — гэта пройдзены этап, што прынцыпам нацыянальнага самавызначэння можна карыстацца толькі ў прапагандысцкіх практычных мэтах. Менавіта таму спробы кіраўніцтва Белнацкама пераўтварыць, рэарганізаваць абласную форму кіравання на III з’ездзе Саветаў Заходняй вобласці былі безвыніковымі. З’езд, які адбыўся восенню 1918 года адхіліў прапанову Белнацкама і зацвердзіў новую пралетарскую назву вобласці — Заходняя камуна. Такая назва павінна была падкрэсліць курс Паўночна-Заходняга абкама РКП(б) і Аблвыкамзаха на правядзенне строгай класавай палітыкі.

Імкненні да беларускай дзяржаўнасці нават на аўтаномных пачатках і ў федэратыўнай форме з Савецкай Расіяй поўнасцю ігнараваліся кіраўніцтвам Паўночна-Заходняга камітэта РКП(б) і Аблвыкамзаха на працягу ўсяго 1918 года.

Пасля заканчэння германскай акупацыі Беларусі ў канцы 1918 года і заняцця яе тэрыторыі Чырвонай Арміяй узнікла неабходнасць тэрміновага стварэння на гэтых землях савецкай дзяржаўнасці. Па пытанню самавызначэння Беларусі сярод партыйных і савецкіх работнікаў не было адзінага меркавання. А. Чарвякоў, З. Жылуновіч і іншыя лідэры выступалі за стварэнне Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі і ўваходжанне яе ў склад РСФСР на правах аўтаноміі. Кіраўнікі Паўночна-Заходняга абкама РКП(б) і Заходняй вобласці А. Мяснікоў, В. Кнорын, М. Калмановіч, К. Ландар і іншыя не прызнавалі існавання беларускага этнасу, ды і ажыццяўлення права нацыі на самавызначэнне ва ўмовах набліжаўшайся, як ім здавалася, сусветнай рэва-

²⁶ „Дзянніца”, 1918, 25 кастрычніка.

люцыі таксама не прызнавалі! Таму яны лічылі неабходным захаваць Заходнюю вобласць і ўключыць яе ў склад РСФСР у якасці адміністрацыйна-тэрытарыяльнай адзінкі. Трэба адзначыць, што падобную пазіцыю займалі і кіруючыя органы РСФСР. Так, 23 снежня 1918 г. ЦК РСФСР прыняў пастанову аб захаванні Заходняй вобласці, чым і ўзаконіў пункт погляду яе кіраўнікоў.

24 снежня 1918 года ЦК РКП(б) прыняў прапанову аб утварэнні БССР пад уздзеяннем патрабавання У. Леніна — кіраўніка савецкага ўрада, які разумеў, што ва ўмовах нараджэння ваеннай інтэрвенцыі з боку Польшчы патрэбна хоць якое-небудзь буфернае дзяржаўнае ўтварэнне на шляху да РСФСР. Пачалася практычная праца па ажыццяўленню гэтай пастановы.

III. Беларускі нацыянальны рух ва ўмовах савецка-польскай вайны (1919-1921)

30-31 снежня 1918 г. адбылася 6-я Паўночна-Заходняя абласная партыйная канферэнцыя, якая выказалася за абвешчэнне БССР. Яна пераўтварыла абласную партыйную арганізацыю ў Кампартыю бальшавікоў Беларусі, вызначыла межы рэспублікі, абмеркавала пытанне аб складзе Часовага рабоча-сялянскага ўрада. Старшынёй урада быў зацвержаны З. Жылуновіч. Уначы з 1 на 2 студзеня быў апублікаваны маніфест у сувязі з утварэннем БССР. Так, без удзелу беларускага народа на абласной партыйнай канферэнцыі, паводле дырэктывы ЦК РКП(б) і нават поўнага неспачування дэлегатаў гэтай канферэнцыі, была прадэкларавана БССР²⁷.

16 студзеня 1919 года нечакана ЦК РКП(б) прыняў рашэнне пра далучэнне да РСФСР Віцебскай, Магілёўскай і Смаленскай губерняў БССР. Нават утворанае імі зверху беларускае дзяржаўнае ўтварэнне замянала Маскве. Таксама, рашэнне ЦК РКП(б) прадугледжвала аб'яднанне таго, што засталася ад Беларусі, з Літоўскай ССР. Першы з'езд Саветаў БССР, які адбыўся з 2 па 3 лютага 1919 года, зацвердзіў маскоўскае рашэнне — утварэнне такога штучнага аб'яднання як Сацыялістычная Савецкая Рэспубліка Літвы і Беларусі. Можна зрабіць высновы, што Літбел стваралася як буферная дзяржава, якую бальшавікі дальнабачна спрабавалі выкарыстаць для адмежавання РСФСР ад Польшчы, каб прадухіліць адкрытую вайну з ёю. Таксама ствараўся прэцэдэнт для барацьбы супраць БНР і Літоўскай Рэспублікі за ўсталяванне там бальшавіцкай улады.

Такое рашэнне ЦК РКП(б) выклікала незадаволенасць як сярод членаў былога Аблвыкамзаха, так і сярод прадстаўнікоў радыкальнага кры-

²⁷ В. А. Круталевіч, *Абвешчэнне рэспублікі*, „Польшча”, 1968, № 9, с. 189.

ла беларускага нацыянальнага руху.

У пачатку 1919 года Польшча пачала ваенную інтэрвенцыю супраць РСФСР на беларускіх землях. Кіраўнік Польшчы Ю. Пілсудскі аб'явіў пра намер аднаўлення Рэчы Паспалітай у межах 1772 года. Кіраўніцтва гэтай краіны не жадала абмежавацца этнічнымі польскімі тэрыторыямі, імкнулася далучыць беларускія, літоўскія, украінскія землі да сваёй дзяржавы. Лідэр польскіх сацыялістаў Ю. Пілсудскі ўсе нацыі дзяліў на гістарычныя і негістарычныя. Беларусы былі аднесены да другой групы. Беларускаю тэрыторыю польскае кіраўніцтва ўяўляла ў той час не інакш як польскую правінцыю з „літоўскім адценнем”. Пілсудскі хацеў паставіць кіраўнікоў краін Антанты на Парыжскай мірнай канферэнцыі перад адбыўшымся фактам — анексіяй беларускіх земляў. У снежні 1918 года дэкрэтамі польскага ўрада да Польшчы былі далучаны Бельскі павет Гродзенскай і Аўгустоўскі павет Сувалкаўскай губерняў. Пачынаючы з 14 лютага 1919 года паўночная група польскіх войскаў пад камандаваннем генерала Вацлава Івашкевіча заняла большую частку Гродзенскай губерні, павяла наступленне ў напрамку Баранавічы — Мінск і Кобрын — Пінск. Да сярэдзіны сакавіка 1919 г. былі захоплены Ваўкавыск, Слонім, Скідаль, Шчучын, Баранавічы, Пінск. 22 красавіка 1919 г. савецкія войскі пакінулі Вільню. Нацыянальна-дэмакратычныя сілы беларускага нацыянальнага руху прымалі дыпламатычныя намаганні па абароне беларускіх зямель. Так, Антон Луцкевіч ад імя Рады Міністраў БНР накіраваў ноты пратэсту ўраду Польшчы, а ў студзені 1919 г. дыпламатычным прадстўнікам ЗША, Англіі, Францыі, Італіі, якія знаходзіліся ў бельгійскім горадзе Спа. Гэты пратэст быў праігнараваны. Уласных узброеных сіл, каб абараніць незалежнасць беларускіх зямель, урад БНР не меў.

Сацыяльнай апорай падтрымкі Юзафа Пілсудскага ў Беларусі было мясцовае польскае насельніцтва (18%)²⁸. Гэта былі заможныя землеўласнікі, каталіцкае духавенства, інтэлігенцыя. Палітычнай асновай для ўключэння беларускіх зямель у склад Польшчы магла быць „воля насельніцтва”, выказаная на плебісцытах. Такія волевыяўленні пачалі праводзіцца адразу пасля захопу польскай арміяй Гродзенскай, Віленскай і Мінскай губерняў, дзе насельніцтва праз раздачу гуманітарнай дапамогі прымушалі выказвацца пра далучэнне іхніх земляў да Польшчы. Сваю актыўную ролю ў працэсах паланізацыі беларускіх зямель адыграла Каталіцкая царква. Вясной 1919 года польскія войскі захапілі значную тэрыторыю Беларусі. Улада на гэтых тэрыторыях перайшла да створанага ў красавіку 1919 года Грамадзянскага ўпраўлення Усходніх зямель на чале з Ежы Асмалоўскім. Увосень 1919 года Ю. Пілсудскі спы-

²⁸ НАРБ, ф. 325, воп. 1, спр. 21, арк. 5.

ніў наступленне з мэтай дапамагчы Чырвонай Арміі разграміць „беллагвардзейскую армію” генерала Антона Дзянікіна, які пагражаў Маскве. Генерал Антон Дзянікін адмовіўся прызнаць незалежнасць Польшчы, выступаючы з лозунгам „адзінай і недзялімай Расіі”, у якой павінна была быць і Беларусь. Восенню 1919 года праходзілі польска-савецкія мірныя перагаворы ў Белавежы, а затым у Мікашэвічах. Аднак яны аказаліся безвыніковымі.

Беларускія палітычныя групы паводзілі сябе па-рознаму. Рада БНР спярша энергічна пратэставала супраць польскай акупацыі. Яшчэ 28 красавіка 1919 года Ю. Пілсудскі выступіў з адозвай да насельніцтва былога ВКЛ, дзе абяцаў нацыянальныя і рэлігійныя свабоды і правы насельніцтву. Шэраг беларускіх партый і арганізацый, у тым ліку і Рада БНР, паверылі яму і пайшлі на супрацоўніцтва з палякамі. Далейшая рэчаіснасць паказала, што словы Пілсудскага не спраўдзіліся, аказаліся пустым гукам. Болей таго, польскія акупацыйныя ўлады ліквідавалі органы мясцовага самакіравання, былі аб’яўлены незаконнымі ўсе аграрныя пераўтварэнні, адноўлена памешчыцкае землеўладанне.

Палітыка тэрору, гвалту, рэквізіцый, рабаўніцтва супраць беларускага народу, гвалтоўнай і выганчанай палітыкі павярнула большасць беларускіх палітыкаў у апазіцыю да польскага рэжыму. Рост узброенай барацьбы ў тыле польскай арміі выклікаў лавіраванне палітыкі Ю. Пілсудскага. Так, у жніўні 1919 года Ю. Пілсудскі запрасіў з Парыжа з мірнай канферэнцыі на перагаворы А. Луцкевіча, які быў у гэты час прэм’ер-міністрам ценявога кабінета міністраў БНР. Перамовы далі станоўчы вынік. Ю. Пілсудскаму ўдалося ўгаварыць А. Луцкевіча супрацоўнічаць з польскім урадам. Ён даў дазвол на вызваленне з турмы ўсіх беларускіх палітычных зняволеных, абяцаў даць сродкі на адкрыццё беларускіх школ і культурных устаноў. Гэтыя ўступкі восенню 1919 года ізноў выклікалі ажыўленне сярод нацыянальна-дэмакратычных дзеячаў беларускага нацыянальнага руху. На старонках легальных беларускіх газет разгарнулася агітацыя за далучэнне Беларусі да Польшчы. Юзаф Пілсудскі даў дазвол А. Луцкевічу на правядзенне чарговай сесіі Рады БНР у снежні 1919 года, якія не праводзіліся з 1918 года, спадзеючыся, што яна выкажацца за інкарпарацыю Беларусі ў склад Польшчы. Напрыканцы гэтай сесіі засталіся супярэчнасці паміж рознымі плынямі дэмакратычных сіл беларускага нацыянальнага руху. Па меркаванні Кузьмы Цярэшчанкі, старшыні Часовага беларускага нацыянальнага камітэта, яны былі выкліканы не столькі палітычнымі разыходжаннемі, колькі рознымі поглядамі на беларускі нацыянальны рух. Погляды хрысціянскіх дэмакратаў, сацыял-дэмакратаў, асобных членаў партыі беларускіх эсэраў і сацыялістаў-федэралістаў заключаліся ў тым, што пакуль не назапасяцца культурныя нацыянальныя сілы

і шырока не распаўсюдзіцца нацыянальная самасвядомасць народа і гэты народ не будзе самаарганізаваны, то дагэтуль палітычнае адраджэнне Беларусі немагчымае. Гэтыя палітычныя сілы адмаўляліся ад барацьбы за самавызначэнне Беларусі. У той жа час большасць членаў партый беларускіх эсэраў і беларускіх сацыялістаў-федэралістаў прытрымліваліся барацьбы за незалежнасць Беларусі.

Сесія Рады БНР, якая праходзіла ў снежні 1919 года, пайшла не па тым сцэнарыю, на які спадзяваліся польскія ўлады. На першым жа пасяджэнні большасць членаў Рады асудзіла каланізатарскую палітыку Польшчы, выказала недавер дзеянням старшыні Рады БНР Язэпа Лёсіка і старшыні Кабінета Міністраў Антона Луцкевіча, якія па іх меркаванні праводзілі згодніцкую палітыку²⁹. Беларускія эсэры прызвалі да адкрытай барацьбы з польскімі акупантамі. Адбыўся раскол Рады БНР, які нанёс вялікую шкоду дэмакратычнаму руху і захаваўся да канца грамадзянскай вайны.

Беларускія эсэры пайшлі на супрацоўніцтва з бальшавікамі пад уплывам нарастаючага партызанскага руху і падпольнай барацьбы супраць польскіх акупантаў. Яны стварылі сваю ўласную сялянскую армію, так называную „Сувязь беларускага працоўнага сялянства”, якая аб’ядноўвала шмат дзесяткаў сялянскіх дружын. Ад партый беларускіх эсэраў адкалолася маладзёжнае крыло. Яно атрымала назву „Беларуская камуністычная арганізацыя” (БКА). Гэта адбылося ў ноч з 31 снежня на 1 студзеня 1920 года. Яе ўзначаліў Усевалад Ігнатоўскі. У сакавіку 1920 года быў створаны Беларускі паўстанцкі камітэт для падрыхтоўкі і здзяйснення ўзброенага паўстання на ўсёй тэрыторыі Беларусі. Туды ўваходзілі бальшавікі, беларускія эсэры, левыя эсэры. На жаль, пра падрыхтоўку ўсеагульнага паўстання даведаліся польскія ўлады і яно не адбылося.

На заключным этапе грамадзянскай вайны (вясна — восень 1920 года) карэнным чынам змянілася ваенна-палітычная сітуацыя. Вясной 1920 г. Ю. Пілсудскі ўзнавіў наступленне польскай арміі на поўдні Беларусі. У маі 1920 года пачалося контрнаступленне Чырвонай Арміі ў Беларусі. Пачалося вызваленне Беларусі ад польскіх акупантаў. У гэты момант дэмакратычныя сілы беларускага нацыянальнага руху былі раз’яднаны. БПСР, БПСФ і БКА ўзялі курс на яе падтрымку ў барацьбе з польскімі акупантамі. Кіруючым палітычным цэнтрам для іх была Народная Рада БНР. У барацьбе за дасягненні сваіх мэтаў яны абапіраліся на сярэдняе сялянства і частку інтэлігенцыі, выхадцаў з сярэдняга і заможнага сялянства.

Другім бокам дэмакратычных сіл беларускага руху былі партыі і ар-

²⁹ НАРБ, ф. 325, воп. 1, спр. 59, арк. 27.

ганізацыі беларускай арыентацыі. Якія ўскладалі свае надзеі на Польшчу, ЗША, краіны Еўропы. Такімі партыямі былі БСДП, БНК. Іх палітычным цэнтрам была Найвышэйшая Рада БНР. Сацыяльнай асновай у іх была заможная інтэлігенцыя, зарыентаваная на заходнія каштоўнасці. Сярод кіраўнікоў радыкальнага крыла беларускага нацыянальнага руху не было адзінства пра будучую дзяржаўнасць Беларусі. Сярод іх былі розныя меркаванні: аднаўленне Літоўска-Беларускай ССР, аднаўленне БССР, адмова ад ідэі самавызначэння Беларусі наогул. Так, напрыклад былыя кіраўнікі Заходняй вобласці — В. Кнорын, А. Мяснікоў, В. Калмановіч, Р. Пікель і І. Рэйнгольд — рашуча выступалі супраць аднаўлення беларускай рэспублікі, бо для гэтага, па іх меркаванню, няма дастатковых падстаў.

Мясцовыя партыйныя кіраўнікі А. Чарвякоў і З. Жылуновіч лічылі, што выкарыстоўваючы гістарычнае права на самакіраванне, узросшую ўзброеную барацьбу супраць акупантаў, адзіным правільным рашэннем беларускага пытання будзе стварэнне беларускай савецкай нацыянальнай дзяржавы. „Абвясчэнне Беларусі савецкай нацыянальнай дзяржавай падрыхтавана самім ходам гісторыі (...). Усе беларускія нацыянальныя арганізацыі пайшлі супраць Саветаў. Я выступаю за стварэнне беларускай дзяржаўнасці на савецкай аснове,” — неаднаразова падкрэсліваў А. Чарвякоў у дакладнай запісцы ў ЦК КП(б) ЛіБ ад 22 мая 1920 года. У ёй звяртаў увагу на неабходнасць тэрміновай арганізацыі беларускага рэвалюцыйнага камітэта (Белрэўкама) — як правобразы будучай рэспублікі³⁰. Фактычна гэтым дакументам А. Чарвякоў даў штуршок к аднаўленню беларускай савецкай дзяржаўнасці. 25 мая 1920 года з Масквы прыйшоў адказ на запыт А. Чарвякова. Ён гаварыў, што Палітбюро ЦК РКП(б) разгледзела пытанне „Аб стварэнні беларускага рэўкама”. Тым часам А. Чарвякоў не спыняў намаганняў па пытанню стварэння беларускай савецкай дзяржаўнасці. У маі 1920 года па яго ініцыятыве былі праведзены нарады прадстаўнікоў ініцыятыўных груп беларусаў, на якіх заўжды пастаянна абмяркоўвалася адно пытанне: „Аб аднаўленні Савецкай улады і самавызначэнне Беларусі”. Такія ж ідэі выказваліся на сходах сялян, беларусаў-чырвонаармейцаў, рабочых, інтэлігенцыі. Але разам з тым, нягледзячы на рост нацыянальнай самасвядомасці ЦК КП(б) ЛітБел прызнаў „несвоечасовым вырашэнне пытання аб тэрыторыі Савецкай Беларусі”³¹. Гэта прывяло да стварэння Мінскага губрэўкама, які ў межах адной Мінскай губерні павінен быў стварыць БССР. 7 ліпеня 1920 года быў утвораны Мінскі губрэўкам на чале з А. Чарвяковым, які 11 ліпеня 1920 года, калі з Мінска

³⁰ НАРБ, ф. 4, воп. 1, спр. 49, арк. 18.

³¹ НАРБ, ф. 4, воп. 1, спр. 79, арк. 33.

былі выгнаны інтэрвенты, аб’явіў аб пераходзе да яго ўсёй цывільнай улады на свабоднай тэрыторыі. 16 ліпеня 1920 года пасля доўгіх дыскусій Пленум ЦК РКП(б) прыняў рашэнне аб утварэнні Белрэўкама як часовага органа дзяржаўнай улады на вызваленай тэрыторыі. Тым часам Чырвоная Армія вызваліла тэрыторыю Беларусі і перанесла ваенныя дзеянні на тэрыторыю Польшчы. У такіх умовах 12 ліпеня 1920 года ў Маскве быў падпісаны мірны дагавор паміж Літвой і РСФСР. Разлічваючы на перамогу савецкай улады ў Літве і маючыся ў яе супярэчнасці з Польшчай, урад Савецкай Расіі пайшоў на ўключэнне ў яе склад тэрыторыі з гарадамі Гродна, Шчучын, Ашмяны, Смаргонь, Браслаў. Вільня з акружаючай тэрыторыяй таксама была перададзена Літоўскай Рэспубліцы. Праз месяц 11 жніўня 1920 года тры беларускія паветы — Дзвінскі, Рэжыцкі, Люцынскі былі перададзены Латвіі. Як адзначыў кіраўнік расійскай дэлегацыі А. Іофэ: „заклучэннем міру з Латвіяй Савецкая Расія набыла ўжо не фортачку, а шырокія дзверы ў Еўропу ў выглядзе латышскіх партоў Лібавы і Віндавы”³². 31 ліпеня 1920 года фактычна ў другі раз была абвешчана БССР. Акт падпісалі прадстаўнікі ЦК КП(б) ЛітБела, ЦК БКА, ЦБ прафсаюзаў Мінска і Мінскай губерні, ЦК Бунда. У падпісанні гэтага заканадаўчага дакумента не ўдзельнічалі нацыянальна-дэмакратычныя партыі беларускага нацыянальнага руху з-за абмежаванасці тэрыторыі БССР межамі Мінскай губерні. Беларускія эсэры адкрыта выступілі супраць новай улады, але перамагчы не змаглі. Тым часам 16 жніўня 1920 года пачалося агульнае адступленне Чырвонай Арміі. Польскія войскі інтэнсіўна захоплівалі беларускія гарады і вёскі. 9 кастрычніка 1920 года Палітбюро ЦК РКП(б) прыняло рашэнне пагадзіцца з выстаўленымі польскім урадам умовамі аб граніцах з Польшчай, заключыць перамір’е і падпісаць прэмілінарны дагавор. Такі дагавор быў падпісаны 12 кастрычніка 1920 года. 18 сакавіка 1921 года ў Рызе мірны дагавор паміж Савецкай Расіяй і Польшчай быў заключаны. Згодна яму Заходняя Беларусь адышла да Польшчы. Вызначаная абодвума бакамі мяжа павінна была праходзіць па лініі Дзвіна — Дзісна — Докшыцы — Ракаў — Клецк — Слуцк — Кожан — Оструг — Збруч. Польшча адмовілася ад усіх правоў і прэтэнзій на землі, якія знаходзіліся ад гэтай лініі, а Саветы — ад усіх, якія знаходзіліся на захад ад яе. Савецкая дэлегацыя была гатова ўступіць Польшчы нават Мінскую губерню разам з усімі беларускімі справамі, аднак польскі бок пабаяўся далучэння тэрыторый, на якіх пражывала значная колькасць няпольскага насельніцтва. У Польшчы Рыжскі дагавор лічыўся перамогай прыхільнікаў інкарпарацыі Беларусі ў склад Польшчы. У выніку Рыжскага міру БССР аднаўлялася на

³² Л. А. Казлоў, А. А. Цітоў, *Беларусь на сямі рубяжах*, Мінск 1993, с. 33.

невялікай тэрыторыі, якая складала ўсяго 52,3 тысячы кв. км з насельніцтвам крыху больш за 1,5 мільёна чалавек. Партыйны савецкі дзеяч В. Кнорын так разважаў над вынікамі Рыжскага міру: „Над Беларуссю здзейснена насілле, так павінны крычаць на ўвесь свет мы, рэвалюцыйныя рабочыя і сяляне Беларусі. Наша воля патаптана нагамі (...), але мы павінны ісці на гэты мір, які патрэбен для перамогі рэвалюцыі, — для ўсёй вялікай Савецкай Расійскай федэрацыі, для інтарэсаў усёй вялікай сусветнай рэвалюцыі мы гатовы ахвяраваць сваімі мясцовымі маленькімі інтарэсамі”³³.

Беларуская нацыя і яе этнічная тэрыторыя аказаліся раздзеленымі на доўгі час на тры часткі. Гэта балюча было ўспрынята як простымі людзьмі, так і беларускай інтэлігенцыяй. Вось як ацэньваў Рыжскі мірны дагавор Кастусь Езавітаў:

У куце больш нямаю бажніц!
Мапа там .
А на ёй Беларусь!
Ёй адной я цяперака малюся,
Перад ёй штодня падаю ніц
Прад вачымі маімі абшар
Скатаванай, згвалчонай Зямлі...
Незасохшыя лужы крыві...
Панавання чужынцаў цяжар...
З поўначы на поўдзень, як злы гад,
Працягнулася падзелу мяжа...
Дрот калючы...
Слупы дзеляжа.
Штычкі... Уціск...
Чужацкі салдат...
Слёзы і кроў.
Мольбы і стогн! Катаванне! Турмы! Кайданы!
Знішчыць нас захацелі паны і маскалі!
Больш не будзем гэтаго цярпець!
К. Езавітаў „Заходнему беларусу” (1923)

Вопыт пройдзенага беларускім народам гістарычнага шляху паказвае: выйсце можа быць толькі ў адным — ва ўмацаванні і абароне ўласнага суверэннітэту, у правядзенні незалежнай дзяржаўнай і сацыяльнай палітыкі, якая выказвае інтарэсы ўсіх слаёў беларускага грамадства.

³³ „Звязда”, 1920, 21 кастрычніка.

Streszczenie

Etnograficzne terytorium Białorusi przed I wojną światową znajdowało się w następujących guberniach: mińskiej, mohylewskiej, witebskiej grodzieńskiej, wileńskiej, kowieńskiej, smoleńskiej, czernihowskiej i suwalskiej, gdzie na zwartym obszarze mieszkało 5,7 mln Białorusinów. Podczas I wojny światowej na obszarach okupowanej przez Niemców zachodniej Białorusi zaczęły powstawać struktury białoruskiego ruchu narodowego. Początkowo celem działaczy białoruskich, zwłaszcza z ośrodka wileńskiego, była odbudowa Wielkiego Księstwa Litewskiego, lecz żaden z liczących się wówczas graczy politycznych nie był zainteresowany takim rozwiązaniem. Wśród działaczy białoruskich przebywających po wschodniej stronie frontu niemiecko-rosyjskiego większość optowała za autonomią polityczną Białorusi w obrębie państwowości rosyjskiej. Tworzące się w armii rosyjskiej w 1917 r. białoruskie rady wojskowe przyjmowały rezolucje wzywające do organizacji białoruskiego wojska, które miało być jednym z gwarantów autonomii politycznej. Przejęcie władzy przez bolszewików w Rosji nie zmieniło celów białoruskiego ruchu narodowego. Zwołany w grudniu 1917 r. Zjazd Wszechbiałoruski opowiedział się za jednością państwową z Rosją, lecz także za ustanowieniem własnych organów władzy sowieckiej i ignorowaniu ośrodków bolszewickich. Rozpędzenie Zjazdu przez rezydujących w Mińsku bolszewików dało mocny impuls do ewolucji ruchu białoruskiego w kierunku pełnej niepodległości i ogłoszenia w marcu 1918 r. niezależnej Białoruskiej Republiki Ludowej. Reakcją bolszewików na powstanie BRL było tworzenie własnych wariantów białoruskiej państwowości sowieckiej.